

HRAD NOVÝ HRÁDEK U ZNOJMA

PETR KROUPA

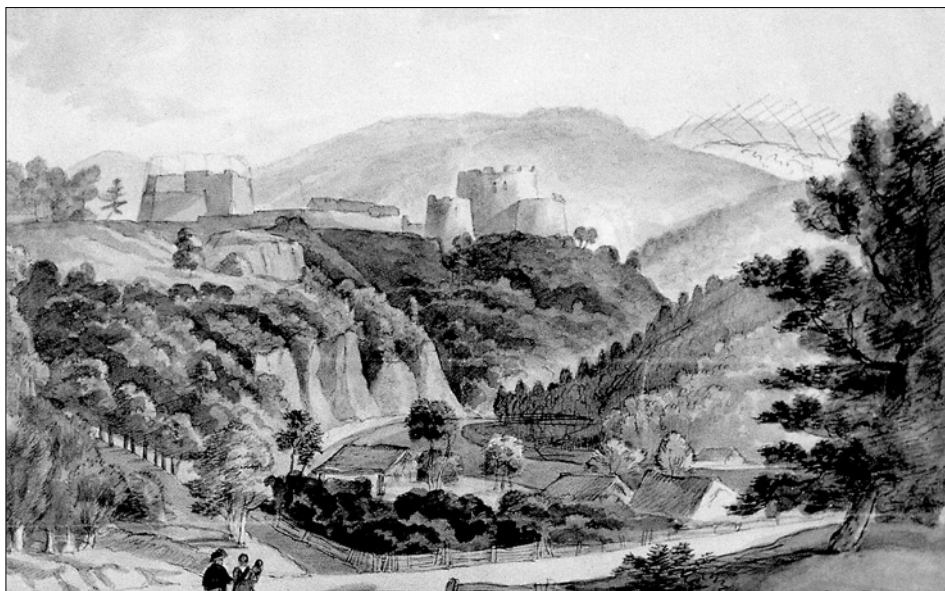
Stranou civilizačního shonu se uprostřed hlubokých lesů Národního parku Podyjí vypíná, v romantické poloze na skále nad zákruty řeky Dyje, zřícenina středověkého hradu Nový Hrádek. Na jeho výstavbě se podílel moravský markrabě Jan Jindřich ve 14. a šlechtický rod Eitzingerů v 15. století. Markrabě Jan Jindřich dal postavit dva velké soustředné hradební ovály, které Eitzingerovci rozšířili na jižní straně o ohrazené nádvoří se silnou čelní zdí, věží a obytnou budovou (tzv. Starý hrad). Na východní přístupové plošině postavili další budovy u velké tříčtvrtěválnové bašty (tzv. Nový hrad) a celý areál propojili hradbami. Stavební vývoj Nového Hrádku ukončila třicetiletá válka, když jej roku 1645 dobyli a destrukovali švédští vojáci. Od té doby byl využíván pouze příležitostně a pozdější úpravy výrazněji neovlivnily vzhled ruiny, ale pouze zpomalovaly neúprosné přírodní síly pracující na zániku stavby. V letech 1945–1989 zřícenina patřila do nepřístupného pohraničního pásma a příroda s ní srostla v pozoruhodný krajinnánský celek, kde už lidská ruka nezasahovala. Nyní je Nový Hrádek v letních měsících přístupný veřejnosti.

LOVECKÁ TVRZ MARKRABĚTE JANA JINDŘICHA

Byl to zřejmě hofmistr markraběcího dvora Petr Hecht z Rosic, někdejší purkrabí nedařlého hradu Vranova, jenž markraběte Jana Jindřicha upozornil na kouzelné údolí řeky Dyje. Jan Jindřich byl náruživým lovcem a někdy před rokem 1358 se rozhodl postavit zde lovecký hrádek. Vybral si vysoký skalnatý hřeben obtékaný z několika stran řekou Dyjí a zahájil stavbu. Tato část dyjského údolí ovšem náležela ke vsi Lukovu a spolu s ní patřila premonstrátské kanonii v Louce u Znojma. Proto se přímo na kopci s rozestavěným hradem sešel markrabě v létě roku

Obr. 1: Nový Hrádek (lc. ú. Lukov, okres Znojmo), letecký snímek (foto J. Vondra, 1995).

Obr. 2: Nový Hrádek, pohled od severu, 1824; kolorovaná kresba Franze Richtera (Moravská galerie v Brně, grafická sbírka, i. č. MM 2333).

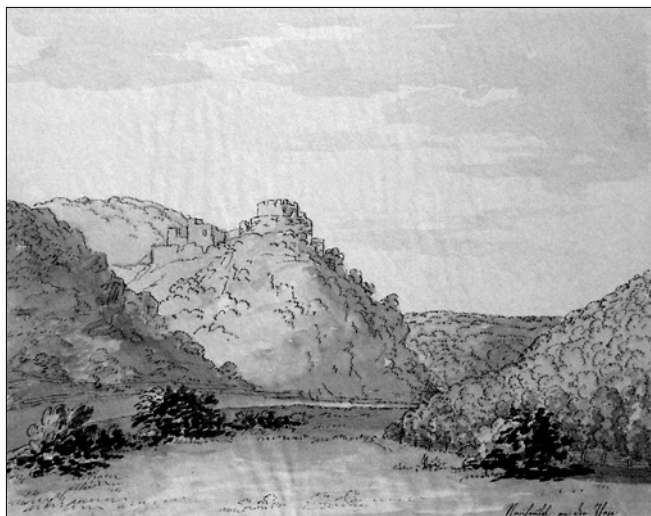
1358 za přítomnosti svědků, pana Petra Hechta z Rosic a olbramovického probošta Bedřicha, s opatem a členy konventu louckých premonstrátů, aby tu vydal listinu, již ves Lukov s příslušejícími pozemky směnil s premonstráty za ves Bantice.¹⁾

Na podlouhém strmém skalním hřebeni, kolem nějž se ze tří stran obtáčí koryto řeky Dyje, rychle vyrostly dva soustředné, zalamované oválné prstence vysokých kamenných

1) Codex diplomaticus Moraviae (dále CDM) IX, č. 97, s. 76–78.

Obr. 3: Nový Hrádek, pohled od jihu, 20. léta 19. století; lavírovaná kresba Giovanniho Marii Monsorna (Státní zámek Konopiště, sbírka kreseb, konvolut DD6, sign. K 24831).

Obr. 4: Nový Hrádek, pohled od severu, 20. léta 19. století; lavírovaná kresba Giovanniho Marii Monsorna (Státní zámek Konopiště, sbírka kreseb, konvolut DD6, sign. K 24832).

Obr. 5: Nový Hrádek, pohled na „Starý hrad“ od východu, 1871; kolorovaná kresba Josepha Doré (Státní zámek Vranov nad Dyjí, zámecká knihovna, i. č. 1218).

hradeb, ukončených zřejmě ochozem s cimbuřím.²⁾ Vnější ovál se v severní polovině (podle podélné osy zhruba východ-západ) skládá ze čtyř víceméně rovných úseků, v jižní polovině je takových úseků pět. Zalamování hradby zřejmě podmínila nepravidelnost a nerovnost terénu a z toho vyplývající různá výška hradby při různé únosnosti podloží.³⁾ Vnitřní délka vnějšího hradebního oválu obnáší téměř 50 m, vnitřní ovál je uvnitř dlouhý 25,75 m a široký zhruba 14 m. Hradební zdi (vnější ovál má zdi široké v patě na podélných stranách od 170 do 190 cm, v čelných obloucích

zesílené na východě až na 285 cm, na západě až na 395 cm; vnitřní ovál má zdi široké v patě na jižní straně 190 cm, na severní 260 cm, na východě v čelném oblouku 295 cm, na západě 250–260 cm) stojí přímo na skále. Jejich líc se skládá z hustě kladených lámaných kamenů větších i menších rozměrů s převládajícím horizontálním uložením (občas i vertikálním), ale bez důsledné snahy po řádkování. Vnitřek zdiva tvoří velké lámané, volněji kladené provázané ploché kusy, hustě prolévané vápennou maltou. Směrem nahoru se hradební zdi mírně kónicky zužují. Ve spodní části obou hradebních oválů jsou pravidelně rozmístěné otvory po zazděných kuláčích lešení, ve středních a horních partiích zdiva již chybí. Vnitřní hradební zeď by-

la ve 14. století nižší než dnes, její původní výška zřejmě korespondovala s výškou vnější hradební zdi. Velmi jemná vápenná malta obou hradebních zdí má krémové zabarvení a obsahuje větší podíl křemenných kaménků (velkých až 1 i 2 cm). Při západním oblouku severní části vnitřního líce vnější hradby přechází zabarvení malty do ruda. Jde o známky přepálení malty nějakým větším požárem.

Přístup k hradu na strmém skalním hřebetě byl vždy možný pouze od východu. Příjezdová cesta byla totožná se stávající, před dnešní vstupní branou však na jižní straně obcházela skálu, prokopanou až v pozdním středověku (tehdy při rozšíření areálu o tzv. Nový hrad vznikla dnešní brána). Před markraběcím loveckým hradem přetnuli stavitelé skalní hřbet šijovým příkopem a zde vylámaný kámen používali při zdění hradebních oválů. Současné rozměry příkopu však odpovídají až stavební činnosti 15. století. Příkop před markraběcím hradem byl v 14. století nepo-

2) Ochoz s cimbuřím je doložen u vnějšího oválu, vnitřní ovál je v horních partiích zvýšen mladším zdivem.

3) Statická funkce zalamování se projevila v novověku, po dlouhodobém zatížení podloží a neúdržbě hradeb. Na styčných rovných úsecích se objevily z vnitřní strany výrazné pukliny a tři rovné úseky (jeden na severu a dva na jihu) se celé sesuly, aniž by bezprostředně strhly sousední úseky. V nejbližší době hrozí sesutím část severovýchodního úseku, sousedící s již spadlým severním úsekem.

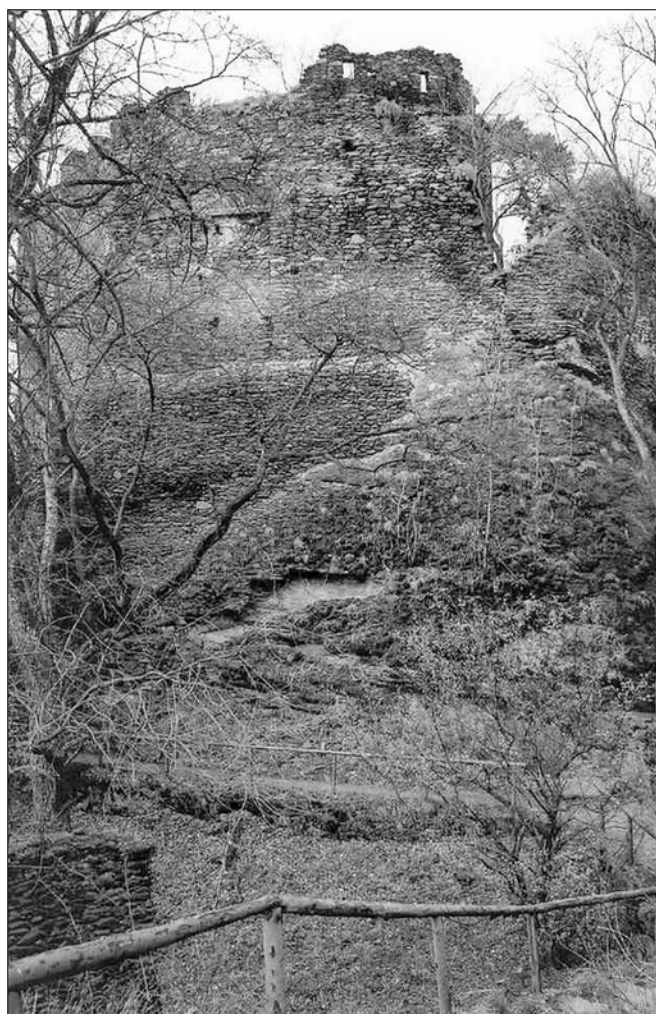
chybně mělcí. Svědčí pro to především nasazení někdejší vstupní brány ve východní straně vnějšího oválu. Tuto bránu přestali používat a zazdili ji už v 15. století poté, co se po výrazném prohloubení a rozšíření příkopu ocitla neúměrně vysoko nad dnem širokého příkopu.⁴⁾ Otvor někdejší brány uzavírá segmentový záklenek a v levé části (z čelního pohledu) nadezdívky je nad záklenkem úzký vertikální otvor s dosud osazenou dřevěnou kladkou padacího mostu. Portál brány mírně ustupuje za líc zdiva a jeho převýšené odsazení na hoře ukončuje dubový překlad.⁵⁾

4) Další indicií pro prohloubení a rozšíření tohoto příkopu je skutečnost, že v 15. století se používal opět stejný místní lámaný stavební kámen. Zřejmě se bral při prohlubování příkopu.

5) Původní trám, nedávno vyměněný za nový, je dnes deponován ve vstupním průjezdu do tzv. Nového hradu.

Obr. 6: Nový Hrádek, pohled na „Starý hrad“ od východu, 40. léta 20. století (NPÚ ÚOP v Brně, Sbirka starých fotografií, i. č. 36 741).

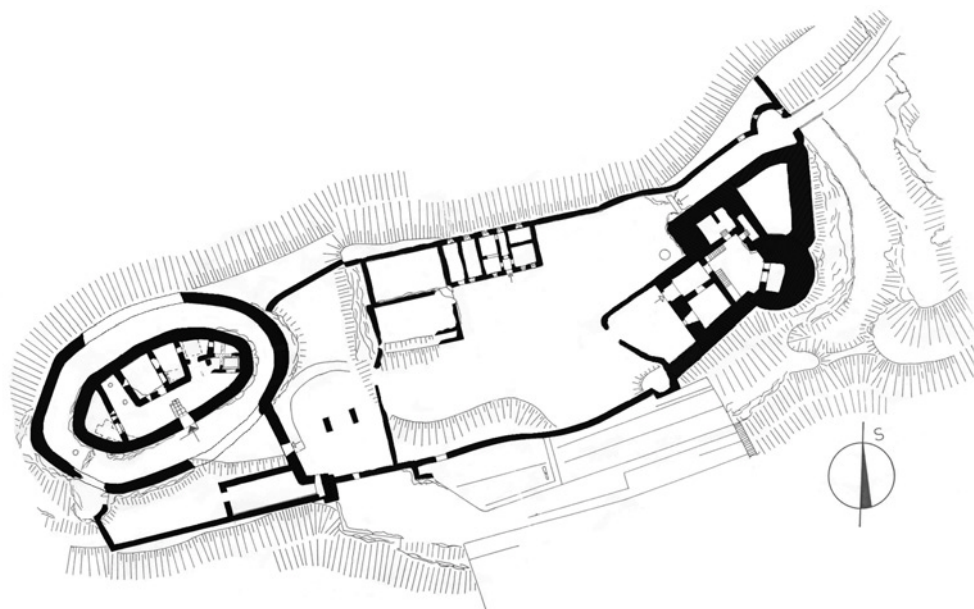
Obr. 7: Nový Hrádek, „Starý hrad“, pohled od východu, dole šíjový příkop, v horní části uprostřed zazděný starší vstup do markraběcího hradu (všechny snímky P. Kroupa, 2003, není-li uvedeno jinak).

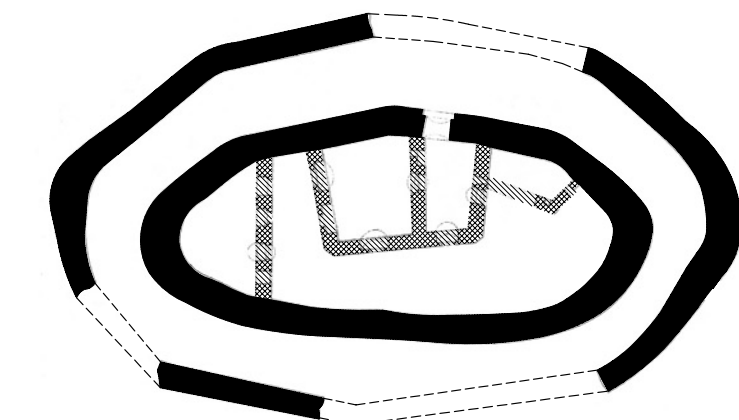
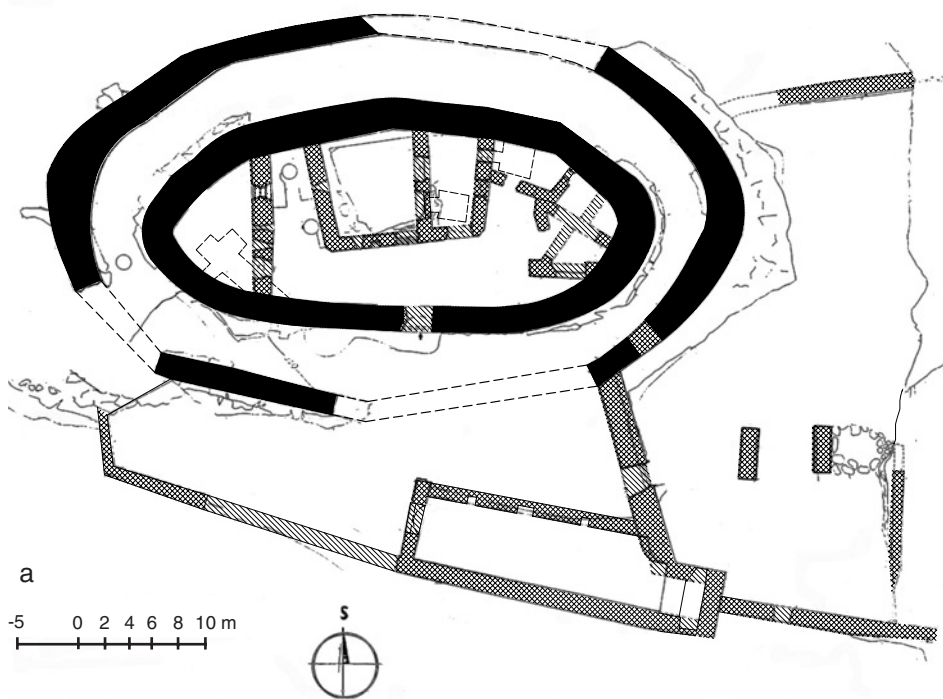
Obr. 8: Nový Hrádek, „Starý hrad“, severovýchodní úsek parkánu, ve vnější hradbě zazděný původní vstup.

Naspodu jsou pod portálem vezděny skrz tloušťku hradby dva mohutné dubové trámy (dnes v líc zdiva na obou stranách uříznuté), které původně na vnější straně sloužily nejspíše jako točnice padacího mostu. Průběh přístupového mostu k protější straně se dnes nedá sledovat. Ve 14. století ústil zřejmě v místě protilehlé vyvýšeniny, kde dodnes stojí zbytky obdélného gotického stavení. Podél jihovýchodní strany této stavby dosud sestupuje úzká cesta na velké prostranství mezi tzv. Starým a Novým hradem.

Také na opačné, západní straně markraběcího hradu, přetíná skalnatý hřbet uměle vylámaný příkop. Protože se odtud útok nepřítele nepředpokládal (skalnatý hřbet zde po několika desítkách metrů spadá strmě k řece), šlo o poměrně mělký a neširoký příkop. Dostatečnou ochranu zde skýtala vysoká vnější hradební zeď, v čele oválu zesílená do tupého britu.

Obr. 9: Nový Hrádek, situace (všechny půdorysy kreslila K. Szabó).

Obr. 10: Nový Hrádek, „Starý hrad“, půdorys a – přízemí, b – 1. patra, s časovým zařazením zdiva.

Parkánový prostor mezi vnějším a vnitřním hradebním prstencem je široký zhruba 3,5 m. Po vstupu do parkánu se zřejmě ve 14. století dále postupovalo vpravo po stoupající dřevěné rampě (ve stěnách obou zdí jsou kapsy po trámech, které by mohly souviset s konstrukcí předpokládané rampy) až k velkému portálu na severní straně vnitřní hradební zdi. Jde o široký, převýšený otvor, s původně kamenným ostěním při ustoupeném vnějším lici. Ostění dnes chybí, právě tak vyzdívka nad ním až do vrcholu zachovaného lomeného vynášecího pasu. Pod spodními kouty někdejšího portálu jsou osazeny dvě kamenné

6) Podstatně odlišnou interpretaci stavu ve 14. století nabízí M. Plaček, *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*, Praha 2001, s. 441–444. Protilehlou bránu na jižní straně vnitřního hradebního oválu klade do 14. století (její dodatečné zřízení ve starším zdivu je ovšem patrné ze skladby zdiva) a námi předpokládaný portál v patře na severní straně interpretuje jako palácový arkýř. Zdivo stávajícího paláce uvnitř vnitřního oválu datuje do 14. století a domnívá se, že palácový arkýř byl součástí soukromé komnaty markraběte, opatřené krbem. K tomu je třeba poznamenat, že zdivo paláce je přistavěno k vnitřnímu hradebnímu oválu na spáru, má odlišný charakter a nikoli domnělého arkýře nerespektuje. Rozhodující je však dendrochronologický průzkum, který jednoznačně datuje zdivo paláce do 15. století. Pokud jde o hierarchizaci stávající vnitřní dispozice, je nutno říci, že místnost s krbem je výrazně menší než sousední komnata a ostění spojovacího portálu mezi těmito prostory bylo osazeno ve větší místnosti (indikace větší důležitosti prostoru). Z otopného zařízení (krbu) v menší místnosti se vytápěla kachlová kamna v sousední větší místnosti, jejichž existenci zde dokládá otisk na příslušné stěně. Eventuální arkýř by vedl do poměrně úzkého a nepříliš světlého prostoru a nabízel by výhled do protější

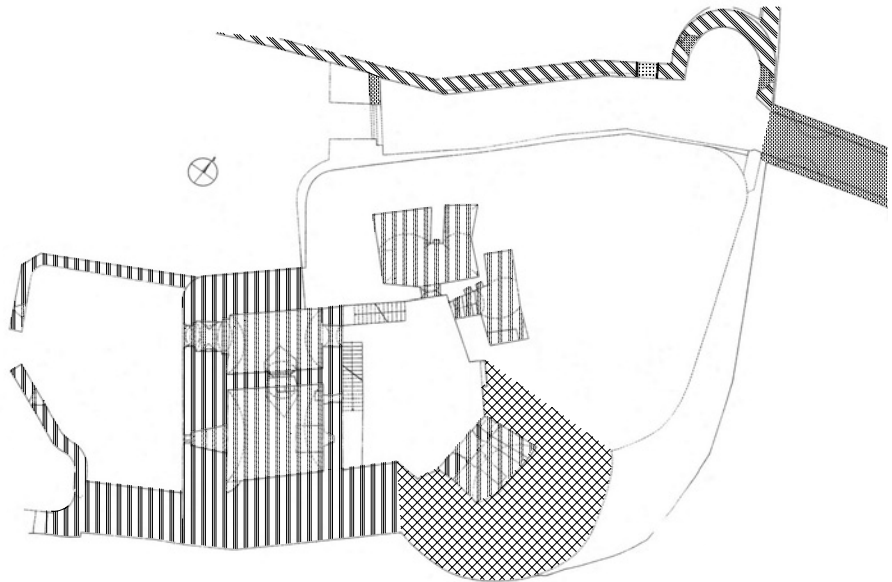
	1358 - 1375
	1420 - 1450
	1450 - 1475
	kolem 1525
	mladší zdivo

konzoly a východním směrem (směr k bráně ve vnější hradbě) se nacházel ve stejné úrovni ještě mohutný dubový trám (vezděn skrz celou šířku zdi, dnes na obou stranách v lici zdiva uřezaný). Na vnitřní straně završuje portálovou niku zděný segmentový oblouk a její špalety se rozšiřují do interiéru. Ve špaletě jsou u pravého ostění bývalého portálu vyhloubeny dvě kapsy pro závory. Portál vedl do patra vnitřní zástavby, o jejímž charakteru ve 14. století bez archeologického průzkumu nedokážeme říct nic bližšího (všechny stávající budovy jsou podle dendrochronologického průzkumu mladší).⁶⁾

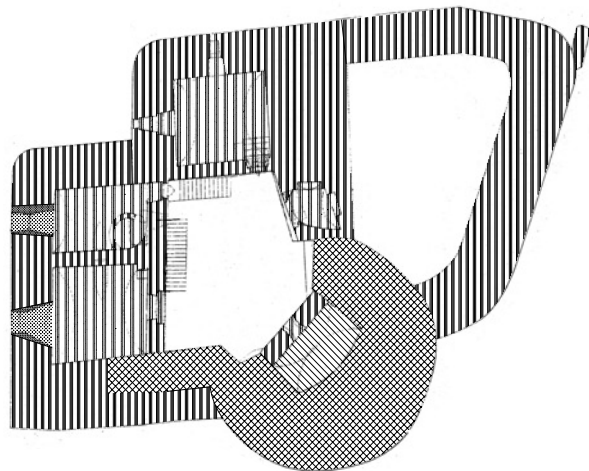
zdi (dnes je tato část vnějšího hradebního oválu sesutá).

Odlišnou verzi vnitřního uspořádání markraběcího hradu publikoval A. Prokop, *Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung. Grundzüge einer Kunstgeschichte dieses Landes mit besonderer Berücksichtigung der Baukunst. Eine Studie. II. Band. Wien 1904, s. 369–370*: Také považoval palác za současný s hradebními ovály, pominul však jak zazděný portál ve vnějším oválu, tak severní ve vnitřním oválu. Navíc předpokládal souběžné stáří jižní příčné hradby u příkopu před východní stranou a vedl tudíž původní přístup do markraběcího hradu. Pod jižní stranou vnějšího hradebního oválu bylo podle něj poté u západního konce nutno překonat vysoký terénní stupeň, aby se dosáhlo domnělé brány v této části vnějšího hradebního oválu (hradba je zde ovšem sesutá a v tomto stavu ji viděl i A. Prokop; pro bránu v tomto prostoru chybí jakákoliv indicie). Pak se podle Prokopa procházelo zleva prakticky celým parkánem až k bráně na jižní straně vnitřního hradebního oválu. Parkán zde prý dělila mohutná příčná zeď (tvrzení bez nálezu na místě).

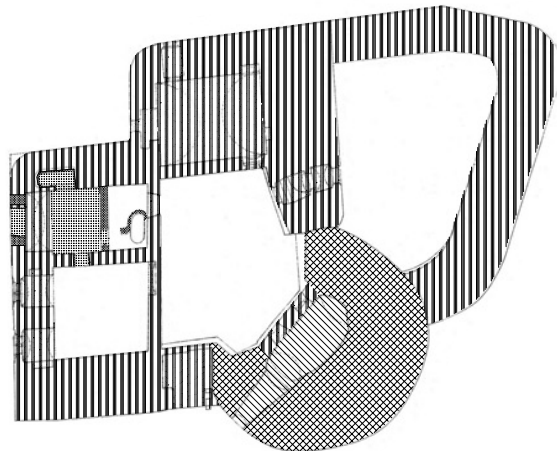
Do třetice podávají jiný výklad stavu markraběcího hradu T. Durdík – P. Bolina, *Středověké hrady v Čechách a na Moravě*, Praha 2001, s. 118 až 119: Domnívají se, že kromě krátkého úseku k bráně ve vnitřním plášti nebyl parkán průchozí a přerušovalo jej prý několik dřevěných roubených přepážek i skalních stupňů. Stávající zástavbu u vnitřního pláště považují za původní (jednoprostorová budova na západě, dvoupřístorový palác uprostřed a hospodářské stavení ukončené kuchyní na východě). Palác měl suterén rozdělený příčkou do dvou místností; přízemí, první patro a podstřešní polopatro byly jednopřístorové. Rozdělení přízemí a patra příčkami do dvou míst-

a

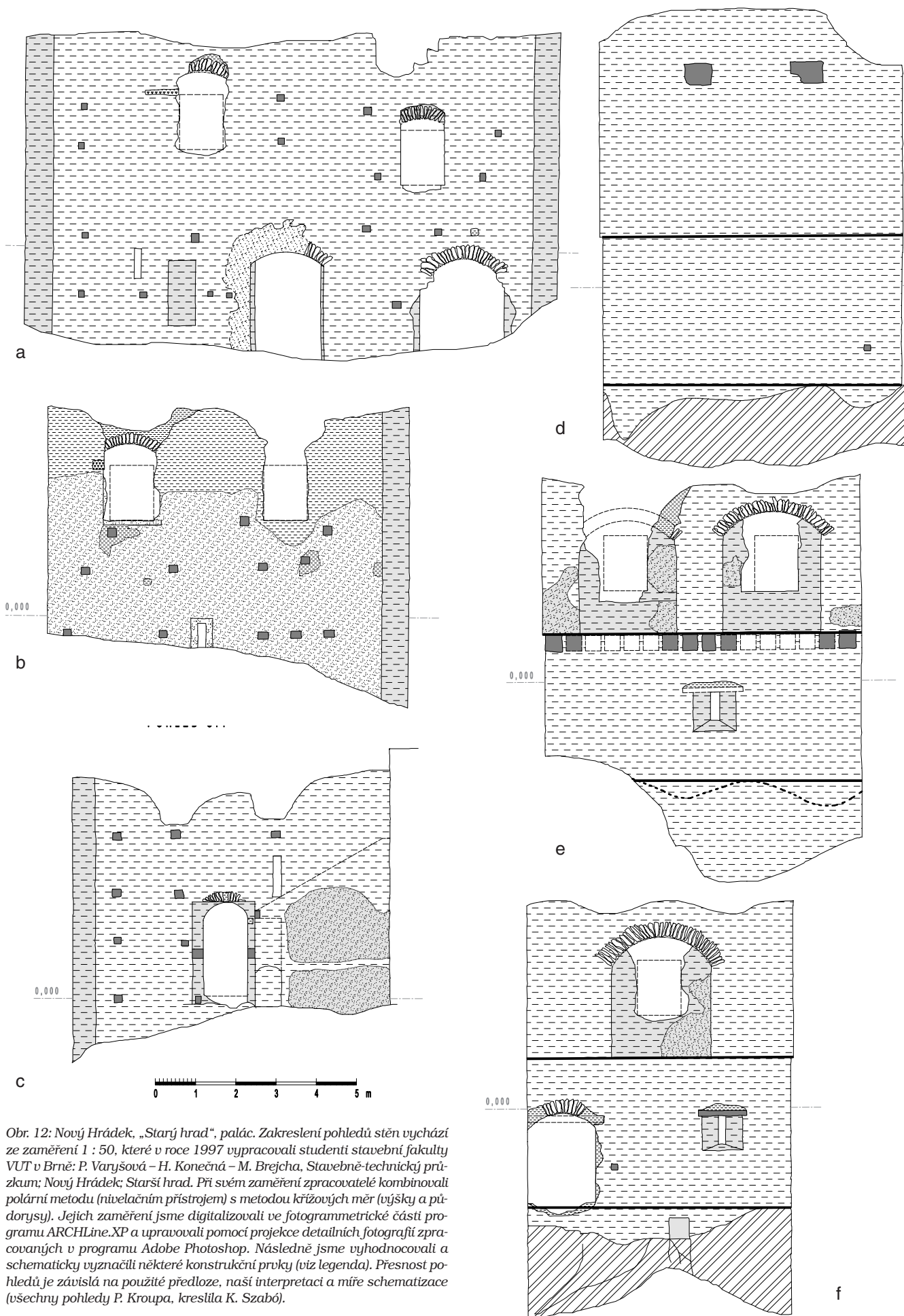

b

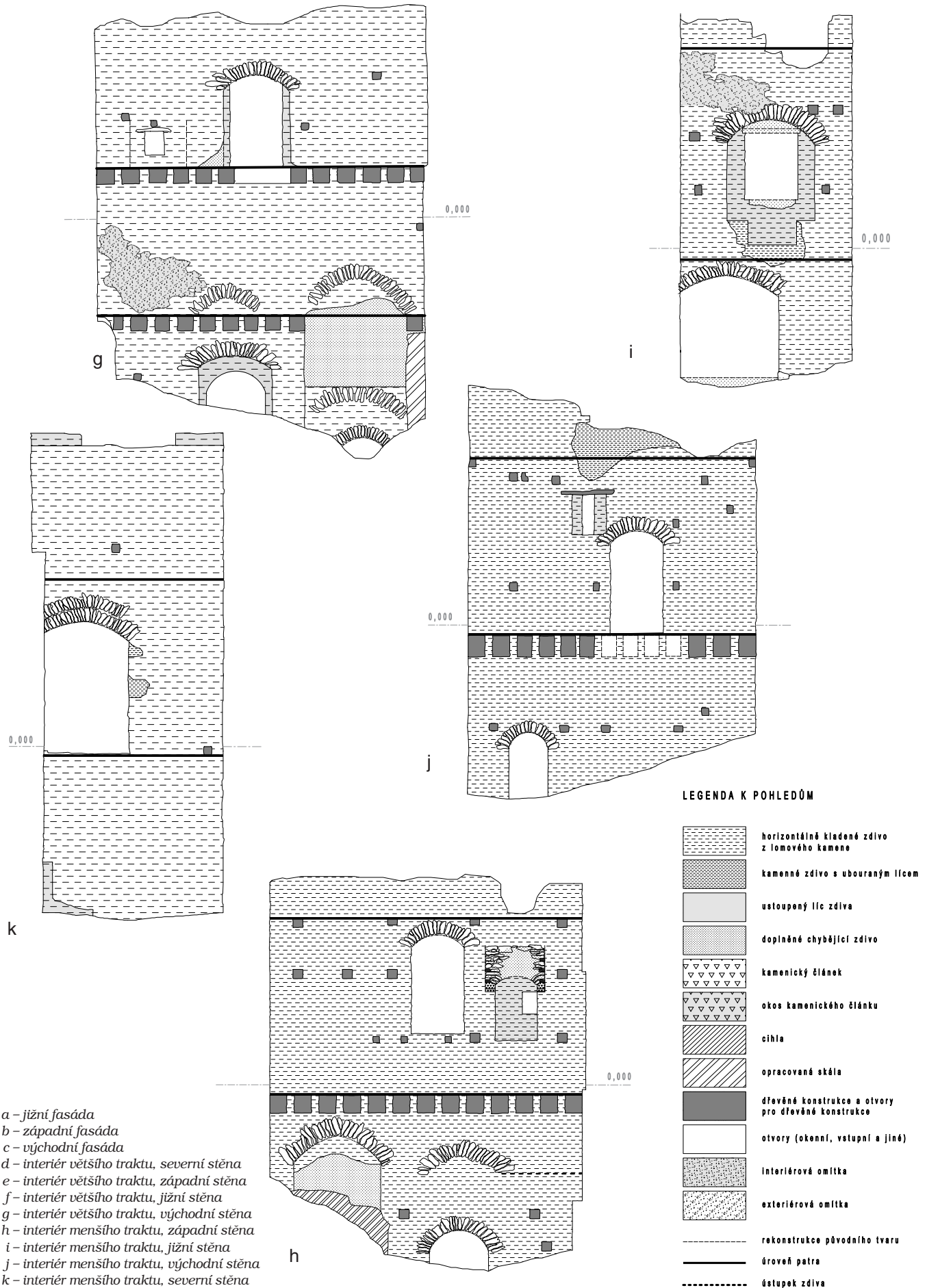

c

Obr. 11: Nový Hrádek, „Nový hrad“, a – půdorys přízemí, b – 1. patra, c – 2. patra, s časovým zařazením zdiva.

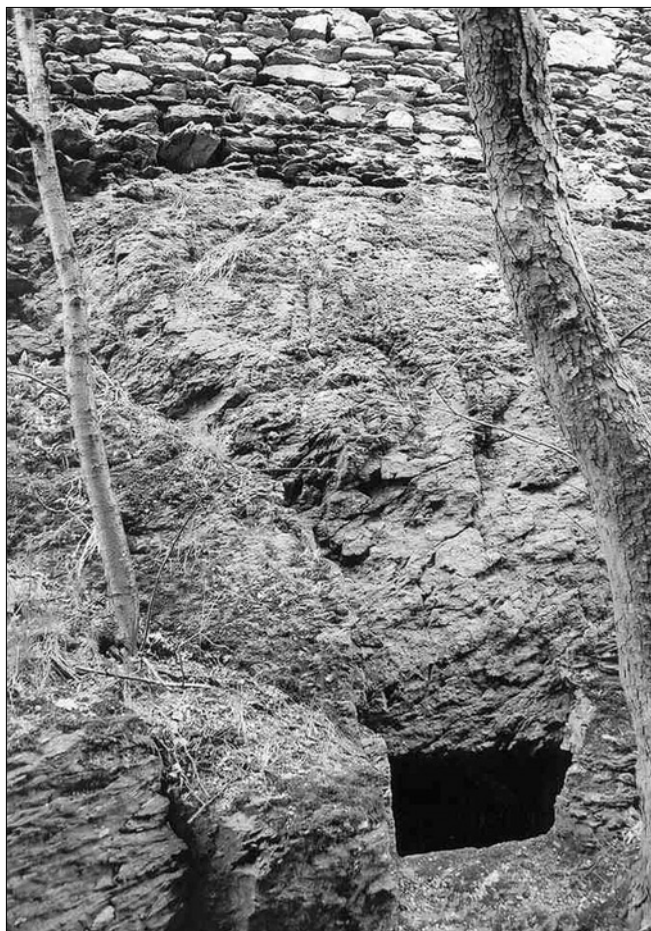

Obr. 12: Nový Hrádek, „Starý hrad“, palác. Zakreslení pohledů stěn vychází ze zaměření 1 : 50, které v roce 1997 vypracovali studenti stavební fakulty VUT v Brně: P. Varyšová – H. Konečná – M. Brejcha, Stavebně-technický průzkum; Nový Hrádek; Starší hrad. Při svém zaměření zpracovatelé kombinovali polární metodu (nivelačním přístrojem) s metodou křížových měr (výšky a půdorysy). Jejich zaměření jsme digitalizovali ve fotogrammetrické části programu ARCHLine.XP a upravovali pomocí projekce detailních fotografií zpracovaných v programu Adobe Photoshop. Následně jsme vyhodnocovali a schematicky vyznačili některé konstrukční prvky (viz legenda). Přesnost pohledů je závislá na použité předloze, naší interpretaci a míře schematizace (všechny pohledy P. Kroupa, kreslila K. Szabó).

Obr. 13: Nový Hrádek, „Starý hrad“, severozápadní úsek parkánu.

Obr. 14: Nový Hrádek, „Starý hrad“, okno z podzemní prostory (cisterny) vysekané ve skále pod jihozápadní částí vnitřního hradebního oválu.

Výstavbu částí hradeb datuje dendrochronologický průzkum na přelom 50. a 60. let 14. století.⁷⁾ Dosavadní literatura uvádí jako iniciační datum 2. 6. 1358, datum vydání listiny, jíž přešel Lukov s okolními lesy do držení markraběte. V samotné listině je však výslovně napsáno, že jednání proběhlo na kopci, kde již markrabě začal stavět opevnění.⁸⁾ Předpokládáme, že výstavba loveckého hrádku netrvala dlouho a někdy v první polovině 60. let již musela být ukončena. V roce 1369 jsou v Brně doloženi „*architectores domini marchionis*“ zedník Zdeněk Okřín a tesař Filip.⁹⁾ Toho roku pracovali na novostavbě hradu Ronova, patřícímu panu Čenku Krušinovi z Lichtenburka.¹⁰⁾ Jestliže si je pan Čeněk Krušina od markraběte vyžádal jako fortifikační odborníky,

ností bylo provedeno dodatečně, původně jednoprostorový velký sál v patře s arkýřem do parkánu sloužil jako kaple. Domněnku o dodatečně vezděných příchách musím odmítnout s poukazem na složení jejich zdiva. Provázání s jižní (údajně starší) zdí paláce je evidentní, na obvodové stěny paláce i na příchky byl použit stejný kámen, stejná technika zdění a jak prokázal přírodovědný rozbor, používaly se také identické malty (viz P. Rovnaníková, Nový hrádek, Starý hrad – palác. Analýza malt a omítek. Nepublikovaný PC tisk, Brno 2002).

7) Dubový trám v překladu východní brány vnější hradby pochází z kmeny skáceného mezi roky 1345 až 1365; kmen pro dubový trám v interiéru pod touto branou byl skácen mezi roky 1356–1366 a kmen pro dubový trám u severní brány vnitřní hradby skáceli mezi roky 1356–1366.

8) „... cum monte super flumine Tya sito, super quo dominus Marchio munitionem erigere inchoavit; ita videlicet, quod mons ille a loco, quo municio ipsa inchoata existit ...“ CDM IX, č. 97, s. 76.

9) CDM X, č. 63, s. 87.

10) Nad řekou Svitavou, severně od Brna.

můžeme snad uvažovat i o jejich možném podílu při stavbě markraběcího Hrádku nad Dyjí o pár let dříve.

Nástupcem markraběte Jana Jindřicha se stal roku 1375 jeho syn Jošt. Na rozdíl od svého otce nepropadl lovecké vášni a stěží můžeme předpokládat, že by projevil větší zájem o lovecký hrádek na řece Dyji. Roku 1403 daroval Jošt Lukov „s tú turzi, ješto slúve Nový Hrádek“ dědičně Přechovi z Kojetic.¹¹⁾ Někdy krátce před rokem 1420 Přech z Kojetic zemřel a Nový Hrádek úspěšně usurpoval jeho zeť Osvald z Eyczinku.¹²⁾ Roku 1436 byly hrady Šenkenberk a Hrádek zapsány Osvaldovým bratrům Oldřichovi¹³⁾ a Štěpánovi.¹⁴⁾ Bratři Eitzingerové (počestně „z Eyczinku“) vlastnili podíly na společném rodovém jmění (doloženo i u Jaroslavice) a přímo na Hrádku zřejmě pobýval pouze Osvald.¹⁵⁾ Eitzingerové drželi Hrádek až do roku 1516,¹⁶⁾ kdy tento „zámek“ prodal Michal z Eyczinku Adamovi z Bačkovic.¹⁷⁾ Za jejich panství proběhla zásadní přestavba hradu.

11) CDM XIII, č. 260, s. 269–270.

12) Manžel Přechovy dcery Kateřiny, dědičky hradů Šenkenberka a (Nového) Hrádku a vsi Lukova. R. 1420 jej pohnal Štědroň z Kojetic „...že mi drží hrad muoj řečený Hrádek, ješto k němu lepší právo mám, nežli on...“ (Libri citationum et sententiarum seu Knihy púhonné a nálezové. Tomus III. Pars prior (ed. V. Brandl), Brunae 1878, s. 92, č. 433).

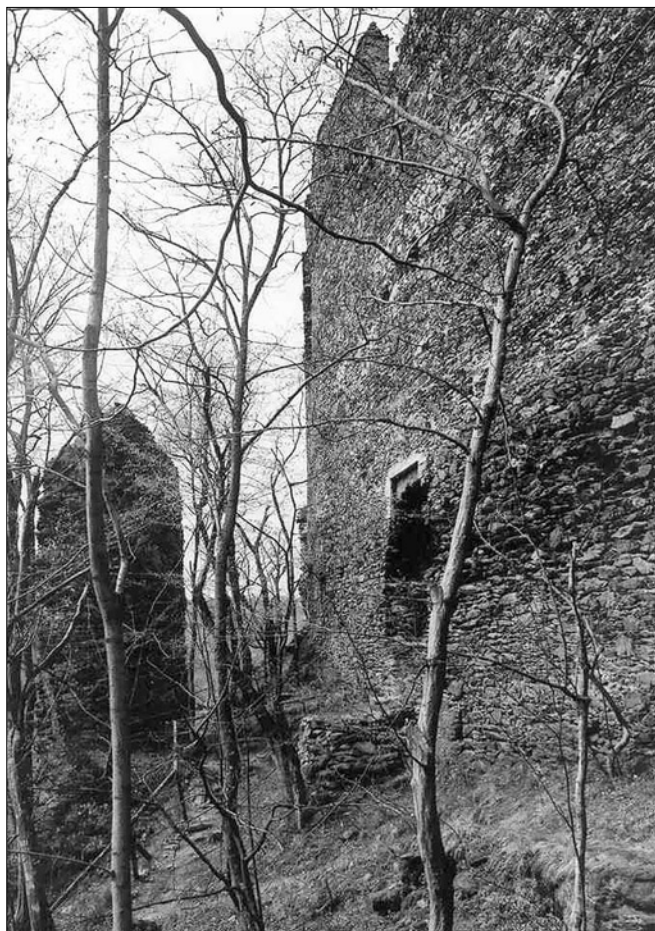
13) Zemřel r. 1460.

14) I. 11. 1437 Hrádek převzali od (nejmenované) Přechovy dcery.

15) J. Pilnáček, Staromoravští rodové, Videa 1930, s. 78. Roku 1466 se Osvald psal z Hrádku a Lukova.

16) Do r. 1492 Štěpán, poté jeho synové Albrecht, Jiří a Michal. Viz J. Pilnáček, o. c. v pozn. 15.

17) MZDb II, s. 156, č. 15.

Obr. 15: Nový Hrádek, „Starý hrad“, jižní úsek parkánu, vpravo vnitřní hradební ovál s mladším portálem.

Obr. 16: Nový Hrádek, „Starý hrad“, detail nadpraží jižního, mladšího vstupu do vnitřního hradebního oválu, dubový trám na uchycení vrat dendrochronologicky určen do let 1424–26.

EITZINGEROVSKÝ SÍDELNÍ HRAD 15. STOLETÍ

Stavebníkem byl zřejmě Osvald z Eyczinku s manželkou Kateřinou z Kojetic. Důvodem k rozsáhlé přestavbě se stala změněná funkce hradu. Z loveckého hrádku určeného k příležitostným pobytům markraběte a jeho dvora (včetně služebnictva a pozvaných hostů), který musel zajistit bezpečné krátkodobé ubytování lidí a doprovodných zvířat (především koní; ovšem bez trvalého hospodářského zázemí), se stalo vrchnostenské sídlo, určené k trvalému pohodlnému a bezpečnému pobytu panské rodiny, rodové reprezentace, k trvalému pobytu panského služebnictva a nutného hospodářského zázemí. To vše kladlo nové požadavky na charakter a kapacitu ubytování a na bezpečnostní aspekt.

Na konci 20. let 15. století proto započala kamenná výstavba budov ve vnitřním hradebním oválu a vzápětí následovalo rozšíření hradního areálu na jižním svahu, se zřejmým požadavkem na ubytování, hospodářské prostory a zabezpečení hradu před možným nepřátelským útokem. Tehdy předpokládáme prohloubení předního (východního) šíjového příkopu, odkud se bral materiál na stavbu. Zároveň se změnilo komunikační schéma. Původní vstupní brána na východní straně vnějšího hradebního oválu byla zadržena a zrušena byla též funkce portálu do vnitřního hradebního oválu v patře severní strany. Za prohloubením a rozšířením východním šíjovým příkopem, nyní uzavřeným na severu i jihu hradební zdi, postavili na přelomu let 1432

a 1433¹⁸⁾ směrem k jihu hradbu ukončenou ochozem s malými okénky střílen.¹⁹⁾ Při jižním konci této hradby vyrostla ode dna příkopu v létě roku 1434 vysoká hranolová věž, v přízemí a patře otevřená do obdélné budovy nového, jižního paláce.²⁰⁾ Od opačného, jihozápadního nároží novostavby jižního paláce poté pokračovala západním směrem hradební zeď, zalamující se k severu k starému vnějšímu hradebnímu oválu. Tím se vymezil prostor hradního nádvoří (dosud hrad žádné nádvoří neměl, přinejmenším žádné vymezené kamennou hradbou). Přes prohloubený příkop (jeho východní strana byla v severní části vylámána ve skále, v jižní svažující se části vyzděna a zřejmě i nadstavěna hradbou²¹⁾ byl veden nový, patrně dřevěný most na dvou pilířích vyzděných z kamene. Na východní, přístupové straně ústl v zarovnaném terénu pod nízkým návrším, z něhož předpokládáme původní nástup na most markraběcího hradu. Na poloze dochovaných mostních pilířů v příkopu vidíme, že v posledním úseku most změnil směr, aby dosedl

19) Dnešní stav připomíná cimbuří, nicméně v nároží dnešních zubů se do dnes dochovala zděná nasazení záklenků. Původně zde musely být vyzděny segmentové oblouky.

20) Dendrochronologická data čtyř lešeňových kuláčů udávají rok skácení 1434 a stejně je datován také mohutný stropní trám mezi 2. a 3. nadzemním podlažím.

21) V severní části příkopu byly při východní straně postaveny přízemní hospodářské budovy (stáje?), kryté vysokými pultovými střechami, po kterých se dochovala v skalnaté hraně příkopu vytesaná horizontální rýha. Bez archeologického průzkumu nelze tyto hospodářské budovy blíže datovat.

18) Dendrochronologické datum lešeňového kuláče pod korunou zdíva.

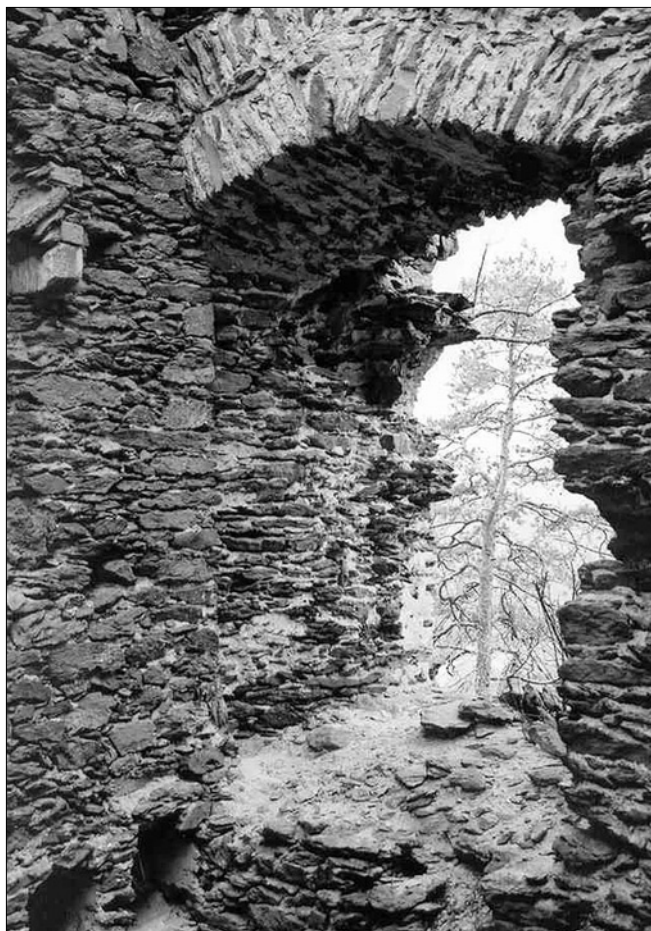

Obr. 17: Nový Hrádek, „Starý hrad“, někdejší portál do vnitřního hradebního oválu.

u nové brány uprostřed nové hradby za příkopem. Z brány se zachovala větší část kamenného ostění portálu s půlkruhovým záklenkem. Portál je umístěn v převýšené mělké nise pro vytažení padacího mostu. Naspodu dosedal padací most na dvě kamenné točnice. Ve špaletách vnitřní, segmentově zaklenuté niky průjezdu jsou za ostěním portálu zachovány kapsy pro závoru.

Od této brány se postupovalo v novém nádvoří k severu, k dnes sesutému jižnímu úseku vnějšího hradebního oválu. Zde předpokládáme prolomení nového vstupu do vnějšího hradebního oválu. Vzhledem k sestupujícímu terénu musel být přístup k nově zbudovanému, dodnes zachovanému portálu ve vnitřním hradebním oválu řešen pomocí rampy. Nevelký portál vnitřního hradebního oválu má původní ostění a trámový dubový překlad pro uchycení vrat (dřevo bylo skáceno mezi roky 1424–1426). Portál leží v převýšené mělké nise pro zvednutí padacího mostu, z jehož vybavení se zachovala v levém horním rohu šterbina pro kladku (na vedlejším kvádru jsou v lici vyryty sluneční hodiny).

Tehdy byly uvnitř hradebního oválu odstraněny předpokládané starší obytné konstrukce (dřevěné?) a nahrazeny vestavbou zděných budov z lomového kamene. Šlo o dvoutraktový patrový palác při severním hradebním úseku,²²⁾ hospodářskou patrovou budovu v západním konci

Obr. 18: Nový Hrádek, „Starý hrad“, interiér menšího traktu paláce, patro severní stěny; nika staršího portálu.

oválu a přízemní hospodářské stavení ve východní části oválu. Západní hospodářská budova vznikla vestavěním široké kamenné zdi před západní konec oválu.²³⁾ Budovu kryla pultová střecha svažující se od západní obvodové hradby k fasádě, se štípanými kamennými deskami. Na vnitřním lici jižního hradebního oválu se v těchto místech dochoval otisk střechy i s několika kameny.

Dvoutraktový palác při severní hradbě se dostavoval až v druhé polovině 15. let. Přestávku mezi postavením jeho přízemí a patra dosvědčil dendrochronologický průzkum. Dřevo pro mohutný dubový stropní trám mezi zahloubeným přízemím a patrem východního traktu (z východní strany, kde je zvýšený terén, šlo o přízemí) skáceli krátce po roce 1452; dřevo pro dubový překlad šterbinového okénka ve východní stěně východního patra skáceli mezi roky 1452 a 1462.

Do zahloubeného přízemí východního traktu (terén se svažuje od východu k západu a od jihu k severu) se vstupovalo portálem s nedochovaným ostěním v jižní straně (zde z úrovně přízemí). V severní části východní zdi (poblíž oválné obvodové hradby) se klenutým otvorem ve zdi vstupuje do příčně situovaného malého, valeně klenutého sklepa. Vzhledem k náznaku nižšího valeného vstupu (za vstupní nikou z 15. století), se dá uvažovat o sklepu eventuálně i jako o dílu 14. století. V jižní části zdi dělicí východní a zá-

22) Stromy pro dřevěné překlady šterbinových okének v přízemí západního traktu byly skáceny mezi roky 1428–1430.

23) Strom, ze kterého pochází mohutný dubový stropní trám mezi přízemím a patrem, byl skácen roku 1424 nebo 1425.

Obr. 19: Nový Hrádek, „Starý hrad“, interiér menšího traktu paláce, patro západní stěny; vlevo vstup do patra většího traktu, uprostřed krb (zvýšenou polohu vstupu a krbu si vynutila úroveň podlahy v patře většího traktu), upravo starší portál.

padní trakt byl prostor východního traktu zmenšen o výklenek patřící zahlobenému přízemí západního traktu. V severní části dělicí zdi je vyklenuta nika vstupu do sousedního zahlobeného přízemí západního traktu. Stropní trámy mezi zahlobeným přízemím a patrem východního traktu tvoří 13 mohutných, hustě kladených dubových trámů, rozměru zhruba 40 × 40 cm. Do patra východního traktu se vstupovalo portálem uprostřed východní zdi (z úrovně vyššího východního terénu). Výše vlevo (z pohledu interiéru) od vstupního portálu je umístěno pravoúhlé šterbinové okno (překlad z dubového prkna, špaleta se směrem do interiéru široce rozevívá). Dělicí zeď mezi východním a západním traktem částečně řeže levou (z pohledu interiéru) špaletu staršího portálu ze 14. století. Dnes je tento otvor volný, dá se však předpokládat, že při přestavbě na konci 50. let 15. století byl přezděn na rozměrově menší okno. Těsně u něj je v dělicí zdi výše nad bývalou podlahou umístěn zděný krb vynesení na kamenných konzolách. Sloužil jako topeniště pro kachlová kamna v sousední místnosti. Uprostřed jižní zdi je v této místnosti ještě otevřeno velké okno v nice se sedilemi. Uprostřed dělicí zdi je vstupní otvor do patra sousedního traktu. V místnosti východního traktu je segmentově zaklenutá dveřní nika, ostění bylo osazeno v sousední místnosti. Stopy po stropu nebo zastřešení nebyly nalezeny, bezpečně můžeme pouze říci, že další patro již nebylo nasazeno.

Obr. 20: Nový Hrádek, „Starý hrad“, interiér většího traktu paláce, stěna sousedící s menším traktem; spodní trámy nesly přízemí nad polozahlobeným sklepem, patro bylo nasazeno výše než v sousední místnosti menšího traktu; vlevo nahoře nad lůžky stropních trámů otvor z krbu v sousední místnosti a na stěně otisk (neomítnuté místo) někdejších kamen.

Zdá se, že teprve v této době byla oválná vnitřní hradba, původem ze 14. století, zvýšena do současné výšky 13 m. Každopádně se charakter zdiva v této úrovni zcela liší od spodních partií. V horní části je oválná vnitřní hradba vyzděna z velikých lámaných kamenů s narudlým povrchem, oproti nižším partiím výrazně méně pečlivě kladených.

Západní trakt je téměř dvakrát širší než východní. V zahlobeném přízemí (vzhledem k opět zvýšené úrovni okolního terénu jde téměř o podzemní podlaží), přístupném pouze vstupem ze sousedního zahlobeného přízemí východního traktu, je v jihovýchodním koutě ve skále vybran, na úkor sousední místnosti východního traktu, výklenek, pod nímž je ve skále vylámán vstup do sklepa situovaného zčásti pod zahlobeným přízemím východního traktu, zčásti mimo něj. Sklep je vylámán ve skále a nelze vyloučit jeho původ již ve 14. století. V jižní stěně je malé světlíkové okno, dvě šterbinová pravoúhlá okna (překlad z dubového prkna, špalety se do interiéru výrazně rozevívají) jsou umístěna v západní zdi, těsně pod někdejším stropem. Ten tvořilo 13 hustě skládaných, napříč kladených dubových trámů rozměru zhruba 40 × 40 cm. Patro západního traktu zaujímal nejrepresentativnější místnost starého hradu. Byla největší, v severovýchodním koutě s kachlovými kamny (otvor z topeniště krbu v sousední místnosti se zachoval na východní kamenné zdi), v jižní a západní stěně s dvoji-

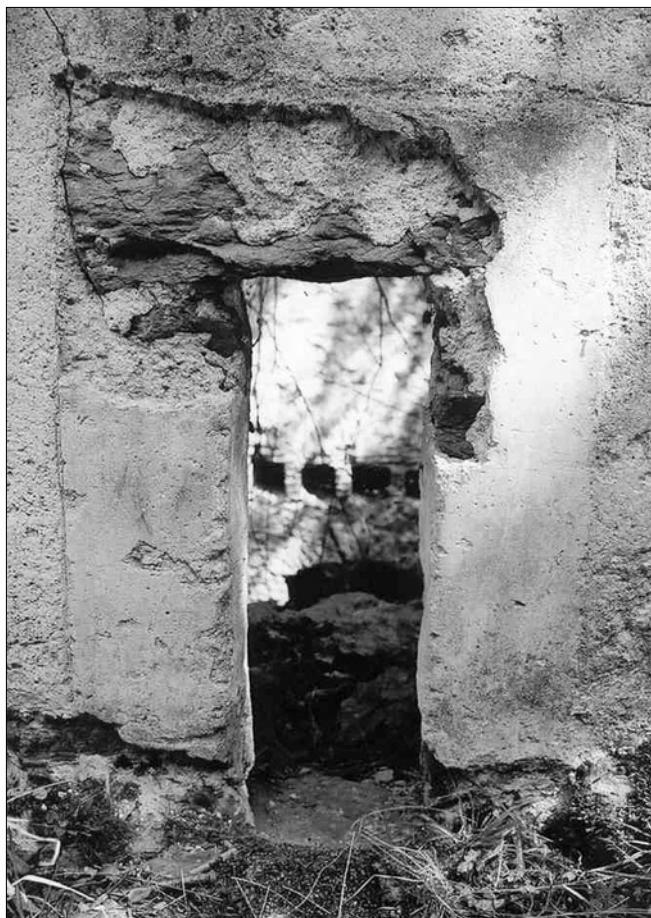
Obr. 21: Nový Hrádek, „Starý hrad“, interiér menšího traktu paláce, pohled na jižní stěnu, dole vstup, v patře okenní nika se sedilem.

cemi rozměrných oken v nikách se sedilem. Stopy po zastropení nebo zastřešení se nezachovaly, bezpečně lze pouze zopakovat, že ani zde nebylo nasazeno další podlaží.

Na fasádách tohoto dvoutraktového paláce se zachovaly v pravidelných rozestupech umístěné kapsy po někdejších vezděných trámech lešení. Původně byly fasády omítány vápennou omítkou. Zachovala se pouze fragmentárně na západní fasádě, s pěknými detaily pečlivě utažených vystoupilých širokých paspart kolem šterbinových oken. Oproti hlazenému povrchu paspart byl povrch fasády výrazně hrubší, utahovaný dřevem. Dají se předpokládat i někdejší barevné (nebo bílé) vápenné líčky, nyní ovšem beze stopy vymyté. V prostoru mezi západní fasádou paláce a fasádou západního stavení jsou zahloubeny dvě cisterny vyloučené pečlivě otesanými velkými kamennými kvádry. O jejich stáří se nedá bezpečně rozhodnout, nejpozději ovšem pocházejí z přestavby 15. století.

Na východní straně paláce současně se stavbou patra přistavěli při severním úseku oválné hradby menší obdélné patrové stavení (dřevo stropních trámů osazených napříč budovy skáceno roku 1454 nebo 1455). M. Plaček uvažuje v tomto prostoru o kapli a kuchyni.²⁴⁾ Prostor je sice orientován k východu, nicméně umístění komína ve východní stěně interpretaci místnosti jako kaple výrazně zpochybňuje. Na východě je zde v koutě hradebního oválu ve stavěna ještě další patrová budova nejasného stáří a funkce.

24) M. Plaček, o. c. v pozn. 6, s. 441–444.

Obr. 22: Nový Hrádek, „Starý hrad“, exteriér západní zdi paláce, šterbinové okénko s hlazenou okenní šambránou, plasticky vystupující nad hrubě utahovaný povrch omítky.

Zachovaly se z ní mohutné klenuté pasy nad nízkým přízemím.

Na začátku poslední čtvrtiny 15. století byly podél jižní hradby vnitřního oválu zřejmě přistavěny přízemní hospodářské, patrně dřevěné budovy. Svědčí pro to otisky příček v dochované interiérové omítce v přízemí obvodové hradby a kapsy po trámech. V kapse nad vstupním portálem se dochovalo zkosené zhlaví zaraženého trámu (dubové dřevo skáceno v roce 1476 nebo 1477).

U nástupu na nový most přes šíjový příkop stála kamenná hradba a na skále severně od nástupu na most kamenná obdélná budova, o níž předpokládáme, že mohla souviset s původním přístupem do hradu v 14. století.²⁵⁾ Pro její dataci nejsou k dispozici dendrochronologická data. Datem ante quem je rok 1466/67, kdy bylo skáceno dřevo na zhlaví dubového průvlastu v západní stěně velkého obdélného stavení přistavěného na spáru na severu.²⁶⁾

Roku 1438 se východně od hradu začala stavět v předsunuté pozici vysoká třičtvrtěvalcová věž.²⁷⁾ Místo na skalnatém výčnělku, přirozené překážce, kterou musela jinak přímá cesta k hradu obcházet, se přímo nabízelo.²⁸⁾ O to ví-

25) Charakter jejího kamenného zdiva tuto domněnku podporuje.

26) Krátce po roce 1450 bylo skácen strom, z něž pochází zazděná pozednice východní stěny tohoto severního stavení.

27) Zazděný lešeňový kuláč ve spodní části vnějšího pláště byl skácen v dubnu roku 1438, lešeňový kuláč pod oknem 2. patra také v dubnu roku 1438.

28) Vzhledem ke stavbě věže a následné zástavbě dnes nemáme možnost zjistit, zda se skála nedaleko před vstupem do hradu nevyužívala ja-

Obr. 23: Nový Hrádek, „Starý hrad“, otisk pultové střechy s kamennou krytinou nad západní vestavbou ve vnitřním oválu.

Obr. 24: Nový Hrádek, „Starý hrad“, pohled z nádvoří na jižním svahu na čelní hradbu s otevřenou hranolovou věží a patrovou budovou.

Obr. 25: Nový Hrádek, „Starý hrad“, vnější strana portálu čelní hradby (prostřední klenák oblouku chybí).

Obr. 26: Nový Hrádek, „Starý hrad“, vnitřní strana portálu čelní hradby.

ko předsunutý post již dříve. Stavba věže v předsunuté pozici koresponduje s fortifikačním vývojem 15. století, kdy se posouvalo těžiště obrany před hradní jádro, nicméně předsunutá skála na cestě k hradu tvořila „baštu“ svou existencí již od počátku stavby hradu. V této souvislosti můžeme nadhodit i možnost jejího záměrného vytvoření, neboť plošina za ní vznikla minimálně zčásti (ne-li celá) odebráním kamene na stavbu markraběcího hradu.

ce, že terén před ní se opět zvyšoval, přístupová cesta k hradu tu běžela po úbočí kopce. Na jihozápadě byla do kamenného zdíva věže vevázána hradební zeď (patrná dosud z vnitřního nádvoří), pokračující západním směrem k hradnímu jádru. Před vstupem na hradní most tu proto musela stát, eventuálně byla zamýšlena, vstupní brána do nově

Obr. 27: Nový Hrádek, „Starý hrad“, ukončení čelní hradby ochozem a cimburím se střílnami.

vytváření velkého nádvoří. Dendrodata z lešeňových kuláčů stávající hradby se prozatím nepodařilo s jistotou určit, s velkou pravděpodobností však stávající hradby vymezující toto velké nádvoří pocházejí až z mladší středověké fáze. V roce 1456/57²⁹⁾ se pak přistoupilo ke konečné změně přístupu do hradního areálu. Severně od vysoké třičtvrtěvalcové věže z roku 1438 totiž v té době prokopali severní část dosud obcházené skály a nad prokopaným korytem postavili dvoupatrový obdélný palác, spojovacím krčkem (spíše dutou hradební zdí než samostatným křídlem) spojený s třičtvrtěvalcovou věží. Na východní (čelní) straně tohoto paláce vymezili na zvýšeném terénu vysokými a širokými kamennými hradbami malé trojúhelné nádvoří (severní kout uvnitř ostrouhlý, zvenčí nároží zakulacené), přístupné portálem z přízemí paláce. Svým charakterem (široké kamenné hradby na půdorysu klínu v poloze nad nově postavenou bránou) připomíná toto nádvoříčko spíše velkou baštu. Severně, v nižší poloze dané odkopáním skály, postavili novou vstupní bránu do rozšířeného hradního areálu. Z této brány se dnes zachovaly pouze dvě kamenné točnice padacího mostu. Skalnatý hřeben před touto zástavbou totiž i zde přetnul uměle vykopaný příkop (s plochým dnem). Přes příkop původně vedl evidentně dřevěný most (dnešní most je kamenný, patrně raně novověký). Zřejmě středověkého původu je také vlevo před nástupem na most příčně do skály velmi pečlivě zasekané dlouhé úzké „lůžko“. Jeho dno leží v úrovni někdejší vozovky a nejspíš šlo o místo pro zasouvání dřevěného zátarasu před nástupem na most.

Nový hradní palác (tzv. Nový hrad) s novým vstupem do areálu ve východním „předhradí“ se začal stavět v roce 1456/57. Krátce na to došlo ke změně plánu, neboť v létě roku 1459 se začala stavět další budova. K severní části nad nově prokopaným přístupem přistavěli (na spáru) na západě další, dvoupatrové dvouraktové křídlo.³⁰⁾ V rámci tzv. No-

29) Datum skácení lešeňového kuláče ze západní zdi severního paláce tzv. Nového hradu u dnešní brány.

30) Dva vezděné lešeňové kuláče na západní fasádě skáceny v létě 1459.

vého hradu tedy musíme hovořit o starším severním a mladším západním křídle, jež vytvořila se starší třičtvrtěvalcovou věží (v jihovýchodním nároží) uzavřenou dispozici s malým obdélným nádvořím (přístupným průjezdem s portálem v západním křídle). Dosud z vnitřní strany otevřenou třičtvrtěvalcovou věž uzavřeli kamennou příčkou na konci 60. let.³¹⁾ Současně se v roce 1468/69 stavěla západní zeď obdélného, zřejmě hospodářského stavení na severozápadní straně nového východního „předhradí“. Tato stavba zde navazovala na starší kamennou budovu (bránu?) u předpokládaného nástupu na někdejší most 14. století (viz výše).

Na počátku 20. let 16. století dědila panství Anna Bačkovská, provdaná za Viléma Kunu z Kunštátu.³³⁾ Dendrochro-

Obr. 28: Nový Hrádek, „Starý hrad“, čelní hradba, v nárožích stávajících ozubů poprsní zdi jsou pozůstatky někdejších záklenků.

31) Dřevo pro pravou stojku ostění okna v této zádívce bylo skáceno roku 1466/67.

32) Vezděný lešeňový kuláč v západní zdi byl skácen v roce 1468/69; skácení dřeva pro zhlaví průvlaku v západní zdi této budovy v roce 1466/67.

33) Vilém Kuna je v pramenech doložen na Novém Hrádku v letech

Obr. 29: Nový Hrádek, šijový příkop před „Starým hradem“, vlevo dovnitř otevřená hranolová věž.

nologický průzkum vezděného lešeňového kuláče ze severní hradební zdi ohraničující východní předhradí prozatím ukazuje, že nejspíše za panství Viléma Kuny z Kunštátu a jeho ženy Anny z Bačkovic byl hradní areál dostavěn opevněním severní strany vstupního „předhradí“, včetně vysunuté nízké třičtvrtěvalcové bašty s kamennými klíčovými střílnami u koridoru vstupu u brány do areálu.³⁴⁾ Za třicetileté války, kdy hrad patřil generálu Janu Arnoštovi ze Scherfenbergu, Nový Hrádek oblehli a dobyli roku 1645 švédští vojáci. Mimo škody způsobené dobýváním, Švédové ještě před svým odchodem hradní budovy a hradby záměrně destruovali. Od té doby byly pouze určité části hradu provizorně zabezpečeny před zřícením a příležitostně i využívány, hrad však již nebyl obnoven.

K PROBLEMATICE TZV. PLÁŠŤOVÝCH HRADŮ

V souvislosti s dispozicí Nového Hrádku upozornil A. Prokop na tzv. „*gescheibter Turm*“ v Griesu (dnes součást Bolzana).³⁵⁾ Jan Jindřich totiž již jako pětiletý přicestoval roku 1327 do Tyrolska, roku 1330 se tam oženil a od roku 1335 v Tyrolsku vládl (spolu s manželkou Markétou) a tamní hrady osobně poznal.³⁶⁾ V případě Griesu jde o vysokou vál-

1530–1544. Po jeho smrti prodali jeho věřitelé Nový Hrádek roku 1549 Volfovi st. Kacířovi z Krajku na Nové Bystřici.

34) Prozatímní datace skácení tohoto kuláče do roku 1523/24 není spolehlivě ověřena.

35) A. Prokop, o. c. v pozn. 6, s. 369.

36) V listopadu 1341 jej Markéta z Tyrolska potupně vyhnala. Po návratu z lovu nebyl vpuštěn do žádného hradu a musel s hanbou opustit

Obr. 30: Nový Hrádek, „Starý hrad“, čelní hradba pokračuje jižně od vstupního portálu ve výšce dovnitř otevřené hranolové věže.

covou útočištnou věž (bergfrit) uprostřed hradebního oválu. Genezí hradů s plášťovou zdí z hradů s okrouhlou útočištnou věží se u nás zabývala D. Menclová.³⁷⁾ V souvislosti s prohlubováním diferenciace obytných a obraných funkcí hradu došlo podle D. Menclové k poklesu fortifikačního významu velké věže (bergfritu) a jejímu následnému vypuštění z dispozice. Problém souvisel s přenesením aktivní obrany z bergfritu na střelbu z cimbuří ochozu rozvinutého pláště hradu. Tento jev D. Menclová klade do počátku 14. století.³⁸⁾

Interpretaci D. Menclové se pokusil nahradit P. Bolina hypotézou o vzniku této dispozice evolucí starších hradů. Jejich typ měl být převzat 13. stoletím s inovovaným opevněním (valová opevnění hradů nahradila zděná hradba). Argumentoval především pozitivisticky chápaným vývojem³⁹⁾ a jako spojovací článek navrhl některé moravské hrady této dispozice datovat do 13. století.⁴⁰⁾ Bolinovu hypotézu vzápětí rozhodně odmítl L. Konečný, když poukázal na neúnosnost (nejen) jeho datování.⁴¹⁾ Moravskými hrady s pláš-

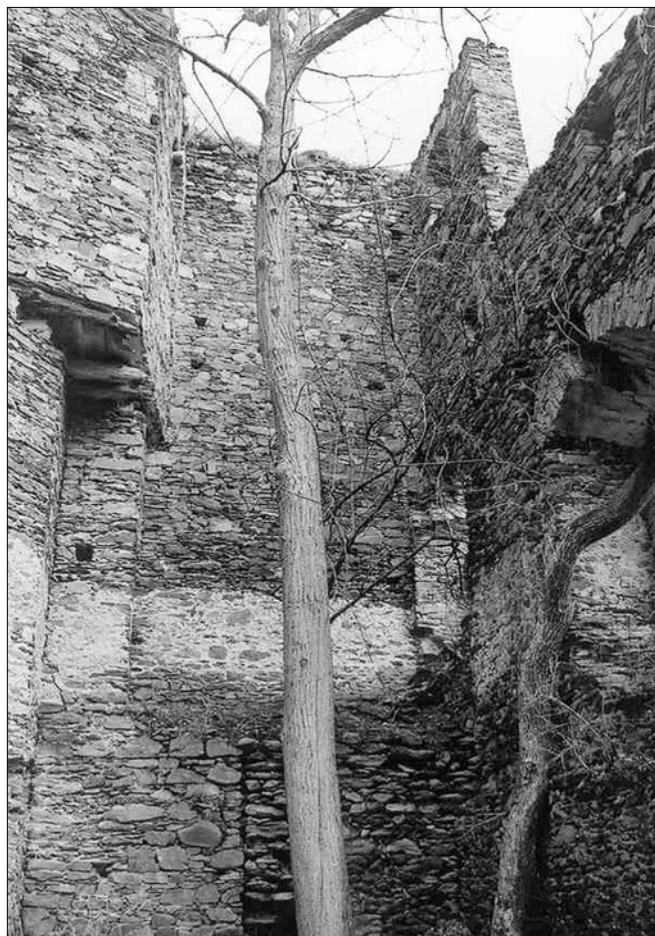
Tyroly. Viz J. Mezník, Jan Jindřich jako markrabě moravský. In: Moravští Lucemburkové, Brno 2000, s. 37–69.

37) Termín „hrad s plášťovou zdí“ u nás zavedla D. Menclová, České hrady, I, Praha 1972, s. 354–379, podle německého „Mantelmauerburg“.

38) D. Menclová, o. c. v pozn. 37, I, s. 354–379.

39) Předpoklad D. Menclové „by znamenal, že vývoj směřoval od složitějšího k jednoduššímu, což se nezdá být pravděpodobné.“ (o. c. v pozn. 37, s. 272; P. Bolina, Hrad Templštejn, k. ú. Majolice, okr. Znojmo a jeho vztah k chronologii hradů s plášťovou zdí na Moravě. In: Archaeologia historica, 5, 1980, s. 273.)

40) Konkrétně hrad Maidberg (Děvíčky): „Situaci kolem Děvíček ... může značně zjednodušit jejich zařazení jako hradu s plášťovou zdí do 1. tre-

Obr. 31: Nový Hrádek, „Starý hrad“, vnitřek dovnitř otevřené hranolové věže.

řetovou hradební zdi se poté (také v reakci na Bolinův příspěvek) podrobněji zabýval M. Plaček a poukázal na jejich častý výskyt především v první polovině 14. století, s přesahem do druhé poloviny 14. století.⁴²⁾ Pouze u Vikštejna a Maidbergu (Děviček) nevylučuje možný vznik již v 13. století (u královského Maidbergu snad okolo roku 1290). M. Plaček chápe hrady s plášťovou zdí jako předchůdce pravidelných hradních dispozic poloviny 14. století.⁴³⁾

V roce 1995 vyšel rozsáhlý příspěvek o plášťových hradech od L. Svobody, v němž si vedle

tiny 13. stol. Rané datování nemusí překvapovat s ohledem na výše uvedenou domněnku o vzniku tohoto typu z valových opevnění“. P. Bolina, o. c. v pozn. 39.

41) L. Konečný, K počátkům a klasifikaci hradů s plášťovou zdí (Diskusní poznámka z r. 1980 k příspěvku P. Boliny, AH 5, 1980, s. 267–275). In: Archaeologia historica, 7, 1982, s. 353–356.

42) M. Plaček, K problematice hradů s plášťovou zdí na Moravě. In: Archaeologia historica, 7, 1982, s. 335–351.

43) M. Plaček, o. c. v pozn. 42.

katalogu všimá také širších souvislostí.⁴⁴⁾ Plášťové hrady považuje za základní fenomén českého hradního stavitelství. Zlatým věkem vzniku je pro něj shodně v Čechách a na Moravě poslední třetina 13. a téměř celé 14. století, s kulminačními vrcholy kolem roku 1300 a v polovině 14. století, přesto však in margine nevylučuje návaznost na lokální hradištní tradici.

Nejnověji pracují s Bolinovou teorií o evoluci tohoto typu T. Durdík a P. Bolina. Nezmiňují ji explicitně a píší, že počátky hradů s plášťovou zdí na Moravě nejsou dosud zcela objasněné, protože obecně nebývá přijímáno datování nejstarších staveb tohoto typu (mají na mysli především Děvičky) již do první poloviny 13. století.⁴⁵⁾ Oba autoři předpokládají, že hrady s plášťovou zdí patřily k nejběžněji užívanému hradnímu typu na Moravě v 13. století a že Morava byla spojovacím článkem mezi dolnorakouským Podunajím, kde se typ hojně vyskytuje, a Slezskem, kam až pronikl. Za nejstarší nesporně známé moravské příklady z doby okolo poloviny nebo po polovině 13. století považují T. Durdík a P. Bolina hrady Boskovice, Freudenstein, Letovice a Zábřeh. Především však vyslovili předpoklad, že na Moravě prošel tento typ vývojem od jednodušší dispozice k složitější, v druhé polovině 13. století již dosahoval značné variační šíře a v první půli 14. století stavba hradů s plášťovou zdí na Moravě vyvrcholila.⁴⁶⁾ Na podporu moravské vývojové fáze autoři jmenují celou řadu objektů různé funkce a velikosti, z nichž se zachovaly jen (většinou archeologicky neprobádané) zbytky. Mimo dispozice neznáme u většiny z nich přesnější podobu jejich fortifikací a jejich datace není podložena systematickým archeologickým výzkumem.

44) L. Svoboda, O plášťových hradech. In: Archaeologia historica, 20, 1995, s. 355–388.

45) T. Durdík – P. Bolina, o. c. v pozn. 6, s. 119.

46) T. Durdík – P. Bolina, o. c. v pozn. 6, s. 113–119.

Obr. 32: Nový Hrádek, „Starý hrad“, interiér jižní budovy za dovnitř otevřenou hranolovou věží, přízemí bylo přístupno širokým vstupem v západní zdi (segmentově ukončená široká nika bez ostění) a přisvětleno malými světílkami v severní zdi (ve svahu).

V současném stavu jejich poznání se jimi proto nedá argumentovat. Domnívám se naopak, že hypotéza o moravském vývoji v 13. století a následném zprostředkování této hradní dispozice okolním zemím neobstojí již při srovnání s jejím územním a časovým výskytem.⁴⁷⁾

Fortifikační architektura úzce souvisela se sociálním vývojem, strategií, užívanými zbraněmi a utilitární funkcí objektu. Konkrétní slovo při stavbě opevněného sídla pak měly náklady na dílo. Zvláště bych chtěl zdůraznit, že se fortifikační architektura v zásadě nevymykala ostatní architektonické produkci, a proto vedle její utility musíme zvažovat také její funkci reprezentativní. Při absenci písemných zpráv se můžeme otázky společenského statutu hradů bez velké věže dotknout pouze nepřímou, poukazem na jejich velké rozšíření od poslední čtvrtiny 13. do třetí čtvrtiny 14. století. Nejčastějšími stavebníky této dispozice byly, jak ukázal L. Svoboda, významné české a moravské šlechtické rody.⁴⁸⁾ Z hlediska symbolického významu je proto nápadné, že velká věž přestala být symbolem společenského postavení šlechtického stavebníka. Tato skutečnost mohla ve významové rovině souviset s tím, že věž v té době ve střední Evropě „usurpovali“ měšťané. Brána v podobě velké věže na obvodech opevněných měst jako realita a v jejich erbech jako atribut manifestovala zdařilou emancipaci jejich stavu. Tato významová změna atributu „věž“ pravděpodobně hrála, vedle poklesu strategického významu věže, velkou roli při změně konceptu novostavby šlechtického opevněného sídla na konci 13. století. Omezíme-li se pouze na historické prameny a všeobecně akceptovaná nálezová zjištění, můžeme o markraběti Janu Jindřichovi konstatovat následující. Vedle Nového Hrádku založil ještě hrady Plankenberk (též Hrádek, po roce 1361) a Neuhaus (u Horních Věstonic, po roce 1368), doložitelně přestavoval hrady Rokštejn (kolem roku 1359), Nový Hrad (též Furchtenberg, u Lužné, před rokem 1374), Veverí a v menší míře i sídelní Špilberk.⁴⁹⁾ Jeho fortifikační stavební aktivita však musela být ještě větší. Na po-

Obr. 33: Nový Hrádek, „Nový hrad“, nádvoří, pohled na zadržku původně otevřené třičtvrtěvalcové věže, foto z roku 1998 (fotoarchiv NPÚ ÚOP v Brně).

čátku vlády mu na Moravě patřilo, podle výpočtů J. Mezníka, 20 hradů a tvrzí, do roku 1375 se jejich počet zvýšil na 48. Většinou šlo o koupě – Židlochovice (1353), Morkovice (1355), Malenovice (1356), Pyšolec (1358), Zubštejn (1358), Nový Cimburk (u Koryčan, 1358), Strílky (1358), Cimburk (nad Trnávkou, 1365), Třebová (1365), Drnholec (1371), Vildenberk (1371), Drahotuše (1371), Obřany (1373), Osová (1373), Víckov (1375), Mitrov (1375).⁵⁰⁾ Dvacet markrabčích hradů představovalo šestinu tehdejších hradů na Moravě, 48 pak více než třetinu,⁵¹⁾ přičemž u řady z nich se

47) Viz L. Svoboda, o. c. v pozn. 44.

48) L. Svoboda, o. c. v pozn. 44, s. 383.

49) M. Plaček, K vývoji hradů v období moravské lucemburské sekundogenitury. In: Moravští Lucemburkové. Sborník prací Muzea města Brna Forum Brunense, 2000, s. 189–220.

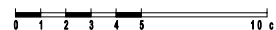
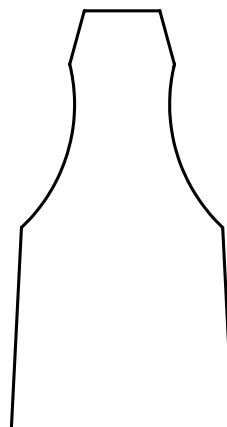
50) J. Mezník: Lucemburská Morava 1310–1423. Praha 1999, s. 183–184.

Obr. 34: Nový Hrádek, šjový příkop před vstupem do areálu, klenutý most je novověký (na místě někdejšího padacího mostu).

Obr. 35: Nový Hrádek, vstup do areálu, vlevo hradba vymezující malé nádvoří před „Novým hradem“.

Obr. 36: Nový Hrádek, úsek a profil klenebního žebra nalezený roku 1996 v areálu „Starého hradu“ (poloha blíže nespecifikována); materiál pálená hlína a vápenný nátěr v cihlově červené barvě (uloženo v lapidáriu v přízemí „Nového hradu“, vzhledem k nejasnosti nálezové situace v textu nezminěno).

dá po zakoupení předpokládat větší či menší stavební aktivita. Markraběti Janu Jindřichovi na Moravě dále patřilo 21 opevněných měst⁵²⁾ a můžeme o něm s přesvědčením prohlásit, že byl jedním z největších stavebníků fortifikací své doby. Pro nás je v této souvislosti důležité, že u jeho hradů nenalezneme jednotnou typologii. Pro vzhled středověkých objektů byla rozhodující jejich funkce, a to nejen v utilitární, ale i významové rovině.⁵³⁾

51) J. Mezník, o. c. v pozn. 50.

52) J. Mezník, o. c. v pozn. 50, s. 184.

53) Typologie hradních dispozic má svůj význam při vyhodnocování materiálu a zjišťování možných souvislostí, zůstane však vždy jen úvodem do problematiky.

DIE BURG NOVÝ HRÁDEK BEI ZNOJMO

Die Burgruine Nový Hrádek steht auf einem Felsenkamm über dem Fluss Thaya (Bez. Znojmo). Im Jahre 1358 (oder kurz davor) hatte der mährische Markgraf Johann Heinrich in seinem Jagdrevier eine Jagdburg zu bauen begonnen und im J. 1358 legalisierte er seinen Besitz des Hügels mit der im Bau befindlichen Burg. Im J. 1403 übergang das Objekt in adeligen Besitz und neue Herrschaften, das Geschlecht von Eitzinger baute die Burg zur neuen Zweckbestimmung (als Familiensitz) um. Die Baugeschichte der Burg schloss der Dreißigjährige Krieg ab, denn 1645 eroberten und zerstörten sie die schwedischen Soldaten. Seitdem wurde sie nur gelegentlich benützt und spätere Eingriffe änderten keinesfalls wesentlich ihre Gestalt. Während des größeren Teils der 2. H. des 20. Jh. befand sich die Ruine im Sperrgebiet vor der Staatsgrenze, gegenwärtig befindet sie sich im Schutzgebiet des Nationalparks Podyjí (Thaya-Gegend). Dank dem lange dauernden Zustand ohne Eingriff der Menschenhand stellt sie einen sehr interessanten Beleg der mittelalterlichen Baukunst mit einer Menge authentischer Baukonstruktionen dar.

Die bauhistorische Erforschung der Burg stützt sich außer historischer Recherche vor allem auf Ergebnisse der umfangreichen dendrochronologischen Datierung (53 abgenommene Holzproben). Die markgräfliche Burg hatte die Gestalt von zwei konzentrischen Ovalen mit gebrochenen Linien (innere Länge des äußeren Ovals 50 m, des inneren 25,75 m, innere Breite 14 m). Die Ringmauer ist am Fuß 170–190 cm stark, in der östlichen Biegung auf 285 cm und in der westlichen auf 395 cm verstärkt. Die Mauern werden nach oben mäßig verzüngt. Die Reste vom ursprünglichen Gerüst datieren den Bau in die Wende der 50. und 60. Jahre des 14. Jahrhunderts.

Der Umbau zum Sitz der Eitzinger wird mittels Dendrochronologie in die letzten Jahre des zweiten Dezenniums des 15. Jahrhunderts datiert. Er begann mit dem Einbau von drei Steingebäuden in das innere Oval der älteren Burg (ohne archäologische Erforschung ist der Charakter der vorausgesetzten früheren Burgbauten nicht erkennbar) und in Jahren 1432/1433 und 1434 wurde die Burg auf dem Südrhang ausgedehnt (quadratischer Turm, der sich in ein zweistöckiges Gebäude öffnete), mit vorausgesetzter Vertiefung des älteren Halsgrabens vor der Burg, samt den Bau neuer Eingangstore (die älteren wurden zugemauert). Im J. 1438 nahm man den Bau eines hohen vorspringenden Turmes über dem Dreiviertelkreisgrundriss mit anschließenden Mauerabschnitten bei dem Zugangsweg in Angriff. Nördlich vor dem vorspringenden Turm hatte man den Felsen 1456/1457 durchgebrochen, über dem entstandenen Korridor wurde der zweistöckige rechteckige, mit dem Turm verbundene Palas erbaut. Kurz danach wurde der Plan geändert (mit dem nicht durchgebrochenen Mauerwerk belegt) und im Sommer 1459 an der Westseite ein Gebäude zugefügt, mit dem die Anlage zum Vierkant ergänzt war.

Die markgräfliche Jagdburg hängt mit der Problematik der Mantelmauerburgen zusammen. In der einheimischen Literatur stehen zwei Entstehungsthesen der luftschuttturmlosen Burgen nebeneinander:

– laut D. Menclová ging es um die Funktionsdifferenzierung der Wohn- und Verteidigungsfunktionen der Burgen am Anfang des 14. Jahrhunderts. Mit Übertragung der Aktivverteidigung vom großen Turm (Bergfried) zum Zinnenkranz des Umlaufes über dem Burgmantel sank die Fortifikationsbedeutung des Bergfrieds und er wurde aus der Anlage ausgeschlossen.

– P. Bolina überlegt von der Entstehung dieser Anlage im Rahmen der Entwicklung älterer Burgwälle, wenn ihre Wallbefestigungen im 13. Jh. durch gemauerte Ringmauern ersetzt wurden, wodurch eine neue Burganlage entstand.

Die Befestigungsarchitektur im Grundsatz wich nicht von der übri-gen Baukunst ab, daher muss man neben ihrer Zweckmäßigkeit auch die repräsentative Funktion in Betracht nehmen. Bei der Abwesenheit schriftlicher Nachrichten dürfen wir die Frage des Gesellschaftsstatus der Burgen ohne großen Turm nur ungerade, auf ihre Verbreitung seit letztem Viertel des 13. bis zum dritten Viertel des 14. Jahrhunderts hinweisend berühren. Die meisten Bauherren der Burgen dieser Anlage in Böhmen und Mähren waren die vornehmen Adelsgeschlechter. Hinsichtlich der symbolischen Bedeutung ist es deshalb auffällig, dass der große Turm ein Symbol der gesellschaftlichen Position eines adeligen Bauherrn nicht mehr wurde. Diese Tatsache mag auch in der Bedeutungs-

ebene damit zusammengehangen haben, dass den Turm in jener Zeit in Mitteleuropa schon die Stadtbürger „usurpiert“ haben. Der große Turm am Rande befestigter Städte als Tatsache und in den Wappen als Attribut manifestierte die gelungene Emanzipation ihres Standes. Diese Bedeutungsänderung des Attributes „Turm“ spielte wahrscheinlich neben einem Rückgang der strategischen Turmbedeutung eine große Rolle bei der Neubaukonzeptänderung des adeligen befestigten Sitzes am Ende des 13. Jahrhunderts.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Nový Hrádek, Luftaufnahme (Foto J. Vondra 1995).

Abb. 2: Nový Hrádek, Ansicht von Norden, 1824; kolorierte Zeichnung von Franz Richter (Mährische Galerie in Brno, grafische Sammlung, Inv.-Nr. MM 2333).

Abb. 3: Nový Hrádek, Ansicht von Süden, 20. Jahre des 19. Jahrhunderts, lavierte Zeichnung von Giovanni Maria Monsorno (Staatliches Schloss Konopiště, Sammlung der Zeichnungen, Konvolut DD6, Sign. K 24831).

Abb. 4: Nový Hrádek, Ansicht von Norden, 20. Jahre des 19. Jahrhunderts, lavierte Zeichnung von Giovanni Maria Monsorno (Staatliches Schloss Konopiště, Sammlung der Zeichnungen, Konv. DD6, Sign. K 24832).

Abb. 5: Nový Hrádek, Ansicht der „Alten Burg“ von Osten, 1871; kolorierte Zeichnung von Joseph Doré (Staatliches Schloss Vranov, Schlossbibliothek, Inv.-Nr. 1218).

Abb. 6: Nový Hrádek, Ansicht der „Alten Burg“ von Osten, 40. Jahre des 20. Jahrhunderts (NPÚ [Nationales Denkmalpflegeinstitut], regionale Arbeitsstelle Brno, Sammlung alter Fotografien, Inv.-Nr. 36741).

Abb. 7: Nový Hrádek, „Alte Burg“, Ansicht von Osten, unten Halsgraben, in der Mitte der oberen Partie zugemauerte Eingang in die Markgrafenburg (alle Fotos P. Kroupa 2003).

Abb. 8: Nový Hrádek, „Alte Burg“, nordöstlicher Zwingerschnitt, in der äußeren Ringmauer der zugemauerte Eingang.

Abb. 9: Nový Hrádek, Situation (alle Grundrisse gezeichnet von K. Szabó).

Abb. 10: Nový Hrádek, „Alte Burg“, a – Erdgeschoss, b – Obergeschoss mit zeitlicher Einordnung des Mauerwerkes.

Abb. 11: Nový Hrádek, „Neue Burg“, a – Erdgeschoss, b – 1. Stockwerk, c – 2. Stockwerk mit zeitlicher Einordnung des Mauerwerkes.

Abb. 12: Nový Hrádek, „Alte Burg“, Palas. Die Einzeichnung der Ansichten der Wände kommt von der Aufnahme 1 : 50 heraus, die 1997 die Studenten der Bauakultät der TU in Brno ausarbeiteten: P. Varyšová – H. Konečná – M. Brejcha, Die bautechnische Untersuchung; Nový Hrádek, Ältere Burg.

Beim Aufnehmen kombinierten die Urheber Polarmethode (mit Nivelliergerät) mit der Kreuzmaßenmethode (Höhen und Grundrisse). Ihre Aufnahme wurde im fotogrammetrischen Teil des Programms ARCHLine.XP digitalisiert und mit Hilfe der Projektion der im Programm Adobe Photoshop verarbeiteten Detailfotos korrigiert. Nachfolgend hat man einige Konstruktionsglieder (s. Legende) ausgewertet und schematisch ausgezeichnet. Die Genauigkeit ist von der benützten Vorlage, der Interpretierung der Verarbeiter und dem Maß der Schematisierung abhängig (alle Ansichten P. Kroupa, gezeichnet von K. Szabó).

a – Südfassade, b – Westfassade, c – Ostfassade, d – Nordwand des größeren Traktes, e – Westwand des größeren Traktes, f – Südwand des größeren Traktes, g – Ostwand des größeren Traktes, h – Westwand des kleineren Traktes, i – Südwand des kleineren Traktes, j – Ostwand des kleineren Traktes, k – Nordwand des kleineren Traktes.

Abb. 13: Nový Hrádek, „Alte Burg“, nordwestlicher Zwingerschnitt.

Abb. 14: Nový Hrádek, „Alte Burg“, das in der Felsenwand unter dem südwestlichen Teil des inneren Ringmauerovals ausgegemeißelte Fenster von einem Untergrundraum (Zisterne).

Abb. 15: Nový Hrádek, „Alte Burg“, südlicher Zwingerschnitt, rechts inneres Ringmaueroval mit einem späteren Portal.

Abb. 16: Nový Hrádek, „Alte Burg“, Detail vom Türsturz des südlichen, späteren Eingangs in das innere Ringmaueroval, der 1424–1426 dendrochronologisch datierte Eichenbalken.

Abb. 17: Nový Hrádek, „Alte Burg“, das einstige Portal ins innere Ringmaueroval.

Abb. 18: Nový Hrádek, „Alte Burg“, Inneres des kleineren Palastraktes, Obergeschoss der nördlichen Wand; Nische eines älteren Portals.

Abb. 19: Nový Hrádek, „Alte Burg“, Inneres des kleineren Palastraktes, Obergeschoss der westlichen Wand; links Eingang ins Obergeschoss des größeren Traktes, in der Mitte Kamin (höhere Lage des Eingangs und des Kamins erzwingt sich das Fußbodenniveau im Obergeschoss des größeren

Traktes), rechts älteres Portal.

Abb. 20: Nový Hrádek, „Alte Burg“, Inneres des größeren Palastraktes, die mit dem kleineren Trakt benachbarte Wand; die unteren Balken trugen das Erdgeschoss über dem halbgesenkten Keller; Obergeschoss war höher angesetzt als im Nachbarraum im kleineren Trakt; links oben oberhalb der Balkenlager die Öffnung aus dem Kamin vom Nebenraum und an der Wand Abdruck (unverputzte Fläche) nach verschwundenem Ofen.

Abb. 21: Nový Hrádek, „Alte Burg“, Inneres des kleineren Palastraktes, Südwand, unten Eingang, im Obergeschoss Fensternische mit Sitzbänken.

Abb. 22: Nový Hrádek, „Alte Burg“, westliche Palasaußenwand, Spaltenfenster mit geglätteter, plastisch aus der grob gezogenen Putzfläche vortretender Umrahmung.

Abb. 23: Nový Hrádek, „Alte Burg“, Abdruck nach dem mit Steinplatten bedeckten Pultdach über dem westlichen Einbau im inneren Oval.

Abb. 24: Nový Hrádek, „Alte Burg“, Blick vom Burghof am südlichen Abhang an die Stirnmauer mit offenem quadratischen Turm und zweigeschossigem Gebäude.

Abb. 25: Nový Hrádek, „Alte Burg“, Außenseite des Stirnmauerportals (Schlußstein fehlt).

Abb. 26: Nový Hrádek, „Alte Burg“, Innenseite des Stirnmauerportals.

Abb. 27: Nový Hrádek, „Alte Burg“, Stirnmauerabschluss mittels Umlaufes und Schießscharten.

Abb. 28: Nový Hrádek, „Alte Burg“, Stirnmauer, in Ecken bestehender Zinnen Reste nach einstigen Gewölben.

Abb. 29: Nový Hrádek, Halsgraben vor der „Alten Burg“, links der offene quadratische Turm.

Abb. 30: Nový Hrádek, „Alte Burg“, Fortsetzung der Stirnmauer südlich vom Eingangsportal in der Höhe des offenen quadratischen Turmes.

Abb. 31: Nový Hrádek, „Alte Burg“, Inneres des offenen quadratischen Turmes.

Abb. 32: Nový Hrádek, „Alte Burg“, Inneres des südlichen Gebäudes hinter dem offenen quadratischen Turm, Erdgeschoss war durch einen breiten Eingang in der westlichen Mauer (breite mit Segment abgeschlossene Nische ohne Gewände) zugänglich und mit kleinen Lichtschächten in der nördlichen Mauer (im Abhang) zusätzlich beleuchtet.

Abb. 33: Nový Hrádek, „Neue Burg“, Burghof, Ansicht der nachträglichen Abschlußmauer des ursprünglich offenen Dreiviertelkreisturmes, Foto 1998 (Fotoarchiv des NPÚ, regionale Arbeitsstelle Brno).

Abb. 34: Nový Hrádek, Halsgraben vor dem Eingang in die Burg, gewölbte Brücke ist neuzeitlich (an Stelle der einstigen Hebebrücke).

Abb. 35: Nový Hrádek, Eingang in die Burg, links die den kleinen Hof vor der „Neuen Burg“ abschließende Mauer.

Abb. 36: Nový Hrádek, Segment und Profil einer Gewölberippe. Gefunden in der nicht spezifizierten Lage in der „Alten Burg“; gebrannter Ton, Kalktünche in ziegelroter Farbe (deponiert im Lapidarium im Erdgeschoss der „Neuen Burg“, mit Rücksicht zur unklaren Fundsituation im Text nicht erwähnt).

(Übersetzung J. Noll)

DENDROCHRONOLOGICKÉ DATOVÁNÍ DŘEVA ZE ZŘÍCENINY HRADU NOVÝ HRÁDEK

TOMÁŠ KYNCL¹⁾ – LENKA ŠABATOVÁ²⁾

Úvod

Velké množství dřevěných prvků zachovaných ve zdivu zříceniny hradu Nový Hrádek (k. ú. Lukov) u Znojma poskytuje ideální možnost pro detailní dendrochronologický průzkum. Do této analýzy byly zahrnuty prakticky všechny dostupné prvky, které bylo možné odebrat, včetně velkého souboru lešeňových kuláčů. Právě díky takovému rozsahu dendrochronologicky vyhodnocených vzorků bylo možné spolehlivě datovat i velmi krátké letokruhové řady subtilních prvků samonosného lešení, které zpravidla pokusu o datování odolávají.

Materiál a metody

Dřevěné prvky vhodné pro dendrochronologické datování byly nalezeny prakticky ve všech stavebních konstrukcích hradu (obr. 1). Převážná většina vzorků pro datování byla odebrána jako příčné řezy z vyjmutých prvků, které byly po odříznutí vráceny zpět do zdiva. Z kuláčů, které nebylo možné vyjmout, byla alespoň odřezána ze zdiva vystupující část dřeva (prvky 13, 20, 31, 32, 38). Vrtané vzorky byly odebrány pouze z překladů nad okny a vstupy (prvky 9, 10, 11, 12, 15, 18, 19, 21, 23, 28, 29, 30, 41, 45). Celkem

tak bylo odebráno 53 vzorků ze 48 prvků. Vlastní dendrochronologické zpracování proběhlo dle standardní metodiky (Dvorská, Poláček 2000, Cook, Kairiukstis 1990).

V případě prvků s podkorním letokruhem byla dendrochronologickým datováním zjištěna přesná datace kácení použitého stromu. U několika prvků se tento letokruh nepodařilo odebrat, ale bylo možné alespoň počet neodebraných letokruhů odhadnout (tab. 3). U prvků bez podkorního letokruhu byl zjištěn pouze nejmladší rok, po kterém byl strom kácen. Pouze u dubu se zachovanou bělovou částí bylo alespoň možné na základě předpokládaného počtu bělových letokruhů (Hillam 1987) odhadnout období, ve kterém byl strom skácen. Při tomto odhadu jsme předpokládali, že stromy měly 6–23 letokruhů běle. Jinak běžně používaný odhad 8–23 letokruhů (Kyncl, Vrbová 2002; Kyncl 2004) byl upraven podle situace na Novém Hrádku, kde se vyskytují hojně dřeva i s menším počtem bělových letokruhů nebo dokonce zcela bez jasné definované bělové části. Pokud bylo tedy dosaženo hranice běle, byly k dataci posledního letokruhu připočteny mezní hodnoty 6 a 23 letokruhy. Tak byl získán v přehledu výsledků uváděný interval kácení stromů (tab. 3).

Pokus o absolutní datování dubového dřeva byl proveden pomocí standardních chronologií dubu pro Českou re-

1) Botanický ústav AV ČR, Průhonice.

2) Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně.